

Summary

Stadny A. S. Semantic and functional aspects connotative marked verbs.

The connotative meaning of verbs that function in journalistic texts is analyzed in the article. It is established that connotation is an active participant of emotive nomination. It was found that the verbs, the structure of which includes both additional and connotative components are more informative and substantive.

Keywords: connotation, denotation, connotative meaning, verb.

УДК 821.161.2 – 31.09

Станіславова Л. Л.

Хмельницький національний університет

МІЖЧАСТИНОМОВНІ АНТОНІМИ В АФОРИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Антонімія знаходиться в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних мовознавців із другої половини ХХ століття. Загальнотеоретичні проблеми щодо сутності антонімії як лексичної категорії, релевантних ознак антонімічних одиниць, типології антонімів, співвідношення антонімії і полісемії, синонімії розглядалися у працях Ш. Баллі [1], В. Комісарова [6], М. Лєснік [7], Л. Лисиченко [8], Л. Новикова [10], В. Русанівського [11] тощо. Останніми десятиліттями науковці звертають увагу на функціональний аспект антонімії. Зокрема, вагомими дослідженнями у цьому плані стали праці Н. Бобух [2], В. Василенко [4], В. Чабаненка [12]. І в загальнотеоретичних, і у функціональних дослідженнях науковці приділяють увагу в основному лексичним антонімам, антонімам однокореневим. Однак свого часу ще Л. Булаховський звернув увагу на існування у мові антонімічних опозицій, які утворюються шляхом деривації. Науковець зазначав: „Різнокореневі антоніми пов’язані подвійним зв’язком: семантичними відносинами за протилежністю (зв’язки між антонімами) і формально-семантичними відносинами зі своїми рядами похідних(словотвірні зв’язки). Якщо розташувати дві словотвірчі парадигми відповідно до їх антонімічних відносин, то виявиться, що зв’язки по горизонталі – смислові зв’язки за протилежністю, зв’язки по вертикалі – формально-сміслова залежність словотвірних зв’язків:

истиналожь

истинныйложный

истинноложно

Словотвірні та опозиційні зв’язки тут роз’єднані, ідуть у різних напрямках” [3, с. 118].

Л. Булаховський не мав на увазі міжчастиномовну антонімію, але встановлені ним словотвірні типи у межах антонімічних гнізд стали базою для виявлення і обґрунтування реальності міжчастиномовної антонімії. Надалі почала утверджуватися думка про те, що антонімічність слів не залежить від їх граматичної форми, формотвірних компонентів. Є. Міллер зазначає: антонімічність зберігається і у словотвірних ланцюжках, члени яких утворені за однаковими моделями. Так, антонімами є не тільки прикметники *тёплый – холодный*, але й різнокореневі слова, що належать до інших частин мови, – іменники *тепло – холод*, прислівники *тепло – холодно*. Є. Міллер виділяє антонімію одночастиномовну (коли протиставляються слова однієї частини мови) і міжчастиномовну (коли антонімічними є слова, що належать до різних частин мови і є протилежними за лексичним значенням коренів). Отже, міжчастиномовними антонімами є пари *тёплый – холод*, *тепло – холодный* тощо [9, с. 88]. Про існування граматичних антонімів [цей термін тут відповідає терміну „міжчастиномовні антоніми” – Л. С.] – особливого типу опозицій, відмінних від антонімів лексичних, пише у передмові до „Словника антонімів української мови” Л. Полвога: „У художніх творах та усному

мовленні часто опозиційну функцію виконують і слова різних частин мови, що є граматичними антонімами і в цілому контрастно характеризують факти дійсності: – *Смерть, смерть*, – знову заскрипіла хвіртка. – *Жить, жить*, – сказала вода землі (М. Стельмах)” [13, с. 19]. Визнає можливість антонімічного протиставлення слів, що мають різне морфологічне вираження, тобто міжчастиномовну антонімію, автор монографії „Антоніми в українській поетичній мові” В. Бобух [2, с. 29].

Однак, незважаючи на те, що згадані дослідники, а також низка інших, визнають наявність міжчастиномовної антонімії, дослідженню функціонування таких антонімів у мовленні увага майже не приділялася, хоча, на нашу думку, це могло б дати можливість осмислити явище антонімії у значно більшому обсязі, ніж це робилося досі.

Сферою особливого поширення міжчастиномовних антонімів є художня література, зокрема – афористика, оскільки протиставлення – один із основних принципів творення афористичних текстів. Об’єктом нашого дослідження є міжчастиномовна антонімія, предметом – міжчастиномовні антоніми в афоризмах Ростислава Доценка, виданих збірником „Світлі думки проти ночі” [5]. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю опрацювання антонімії в аспекті міжчастиномовного виявлення на матеріалі окремих художніх текстів, яке досі не проводилося.

Є. Міллер, визначивши сутність міжчастиномовної антонімії, зробила спробу класифікувати деякі їх типи. Вона виділяє різновиди згаданих антонімів за ознакою належності їх у парах до певних частин мови (дієслово – іменник, дієслово – прикметник, іменник – прикметник). Аналіз афоризмів Р. Доценка дозволив виокремити значно більшу кількість різновидів міжчастиномовних опозицій. Наведемо класифікацію цих різновидів.

1. Іменник – прикметник: *Життя – це миттєвий зблиск із простягнутою рукою до недосяжної вічності. Тільки як виняток декому щастить її доторкнутись.*

2. Іменник – прислівник: *Якщо правда, що навколо все так погано, то, може, годі вже сприяти тому, щоб ставало ще краще для погані?*

3. Іменник – дієслово: *Мить тому й не зупиняється, що вся краса її – в русі.*

4. Дієслово – прислівник: *Спогади й сподівання: що більши поринаєш у перше, то меншає другого.*

5. Дієслово – прикметник: *Примирилася з дійсністю? Цього важкувато вимагати навіть від непримиреного раба!*

6. Прислівник – прикметник: *Ледве чи тягне на першу особу той, у кого на язиці й на думці найперше – остання літера.*

Цікаві результати дає аналіз пар міжчастиномовних антонімів, представлених в афористичних текстах, з огляду на їх співвіднесення із різними типами одночастиномовних антонімів, від яких вони походять: лексичних і однокореневих, узуальних і контекстуальних.

Міжчастиномовні антоніми можуть становити собою окремі лексеми, які є співвідносними з узуальними лексичними антонімами. Беручи до уваги структуру словникової статті у „Словнику антонімів української мови” Л. Полюги, робимо висновок, що у згаданому вище випадку міжчастиномовні антоніми належать до різних пар антонімів, представлених або у заголовку статті, або у тій її частині, що містить однокореневі до заголовка пари.

Скажімо, в афоризмі *Бідність – це не вада, якщо вона іншим не завада лишатись багатими* міжчастиномовні антоніми *бідність – багатими* виступають складниками двох однокореневих антонімічних пар (*бідність – багатство; бідний – багатий*). Узуальна антонімічна семантика у цій парі міжчастиномовних антонімів умовно зберігається (*бідність* – ‘відсутність майна, цінностей, достатку; убогість, нестатки (у вищій мірі) злигодні, злиденність’; *багатство* – ‘велике майно, цінності, добро, достаток’ [13, с. 39–40]. Ще приклад: *Хоч би там як, а сьогодні кожен з нас молодший від себе завтрашнього.* У цьому афоризмі міжчастиномовні антоніми *сьогодні –*

завтрашнього є складниками двох антонімічних пар (*сьогодні* – *завтра*; *сьогоднішнього* – *завтрашнього*) [13, с. 182].

Один із міжчастининомовних антонімів у співвідносній з узуальними антонімами парі може бути окаяоналізмом: *Суспільне лихо завше спільне, хоч би й як той чи інший осібняк від нього сторонився* (заголовок статті: *індивідуальний – колективний; особистий – спільний*) [13, с. 112]; окаяональна пара: *осібняк – спільне*). У подібних випадках узуальна антонімічна семантика порушується, семантика окаяоналізму диктується контекстом. Ще приклад: *Кожне цабе – неодмінно велике: чим воно менше, то більшою мірою заслуговує на великість наймення*.

Міжчастининомовні антоніми можуть співвідноситися з лексемами, які реалізують антонімічні відносини через синонімічний зв'язок одного з компонентів: *Ніч оповита млою, але думка не знає нічного застою – навпаки, серед навколишньої німоти вона продирається до світлішого (хоч і якого часом гіркокого) прозріння*. У цьому випадку міжчастининомовні антоніми *мла* – *світліший* походять від антонімічних пар *світлий – темний*; *світло – темрява* [13, с. 198–199], причому замість компонента *темрява* використовується його синонім *мла*. Ще приклад: *Байдужа людина ні в чому не може бути дужою – хіба що у власному безсиллі*. Для міжчастининомовних антонімів *дужий – безсилля* відповідними парами лексичних антонімів є *сила – кваліть*; *дужий – слабкий* [13, с. 174–175], але замість компонента *кваліть* використано його синонім *безсилля*.

Міжчастининомовні антоніми можуть співвідноситися з лексемами, які не виступають антонімами в узусі, навіть через посередництво синонімічних зв'язків, але зв'язок між компонентами міжчастининомовної опозиції асоціативний: *У літературі найбільше шкода живого, коли він уже похований. (У політиці, як на правду, то навпаки: радіси, що його вже поховано)*. Міжчастининомовні антоніми *шкода – радіти* пов'язані із парою лексичних антонімів *радіти – сумувати* [13, с. 165–166], лексема *шкодувати* не представлена в однокореневих парах словникової статті, але між лексемами *сумувати* і *шкодувати*, *шкода* існує асоціативний зв'язок (коли шкодуєш, тоді сумно).

Міжчастининомовні антоніми можуть співвідноситися з лексемами, які є контекстуальними антонімами, як-от в афоризмі *Щодалі менше України на землі, яка вкраїнською це зветься, бо день у день вона все більш сусідськи вигляда*. Пара міжчастининомовних антонімів *вкраїнський – сусідськи* походить від опозиційного зіставлення слів [див. 13, с. 18] *український – російський*. Але компонент *російський* у цьому випадку замінено контекстуальним синонімом *сусідський*, з подальшою трансформацією у прислівник *сусідськи*.

У випадках, коли міжчастининомовні антоніми входять до складу усталених словосполучень (скажімо, фразеологізмів), контекстуальність співвідносних зі згаданими антонімами протиставлених лексем зумовлюється саме їх належністю до фразеологізмів. Так, у афоризмі *Нинішня Україна будується на засадах чистого мистецтва: наші політики якщо й бруднять руки, то лише заради власних кишень* представлені фразеологізми *чисте мистецтво* і *бруднити руки*. Міжчастининомовні антоніми *чистий – бруднити* співвідносяться з лексичними антонімами *чистити – бруднити*; *чистий – брудний* [13, с. 193]. Але у складі наведених вище фразеологізмів лексичні антоніми втрачають узуальне значення, набувають значення контекстуального.

Отже, аналіз функціонування міжчастининомовних омонімів в афористичних текстах дозволяє зробити висновок про те, що такий різновид антонімії є досить поширеним у згаданих текстах. Серед міжчастининомовних антонімів представлені різні типи з огляду на належність компонентів антонімічних пар до певних частин мови, а також з огляду на співвіднесення міжчастининомовних антонімів із різними типами одностининомовних антонімів, покладених в основу міжчастининомовного протиставлення. Здійснений аналіз дозволяє розширити уявлення про способи вираження протиставлення в українській мові. Водночас виявлення особливостей використання міжчастининомовних антонімів у текстах того чи

іншого автора дозволить у ще одному аспекті схарактеризувати його ідіостиль. З огляду на це вважаємо перспективним подальше порівняльне дослідження функціонування міжчастиномовних антонімів в афористичних текстах сучасних українських авторів.

Список використаної літератури

1. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с франц К. А. Долинина; под ред. Е. Г. Эткінда. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1961. – 394 с.
2. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові: монографія/ Н. М. Бобух. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. – 312 с.
3. Булаховский Л. А. Введение в языкознание / Л. А. Булаховский. – М.: Учпедгиз, 1953. – Ч. II. – 177 с.
4. Василенко В. А. Функціонування синонімів і антонімів у поезіях Ігоря Муратова: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / В. А. Василенко. – Х., 2000. – 18 с.
5. Доценко Р. Світлі думки проти ночі. Афоризми і щось близьке до них / Р. Доценко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 296 с.
6. Комиссаров В. Н. Проблема определения антонима / В. Н. Комиссаров // Вопросы языкознания. – 1957. – № 2. – С. 49–58.
7. Лесник М. Д. Об антонимичности прилагательных *большой, малый, маленький* и сфере их употребления в современном русском литературном языке / М. Д. Лесник // Ученые записки ЛГУ. – Л., 1952. – Выпуск 18. – С. 80–99.
8. Лисиченко Л. А. Лексико-семантическая система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х.: Харківський державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 1997. – 129 с.
9. Миллер Е. Н. Антонимия номинативных единиц в современном немецком языке / Е. Н. Миллер. – Куйбышев, 1985. – 92 с.
10. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке / Л. А. Новиков. – М.: Из-во МГУ, 1973. – 290 с.
11. Русанівський В. М. Як клич, як клятва, як закон / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 3–8.
12. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
13. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / за ред. Л. С. Паламарчука – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2004. – 275 с.

Анотація

Станіславова Л. Л. Міжчастиномовні антоніми в афористичних текстах.

У статті проаналізовано міжчастиномовні антоніми, як особливий різновид антонімії. Розглянуто функціонування міжчастиномовних антонімів у афоризмах Р. Доценка.

Ключові слова: афоризм, антонім, міжчастиномовний, функціонування, текст.

Аннотация

Станиславова Л. Л. Межчастеречные антонимы в афористических текстах.

В статье проанализированы межчастеречные антонимы как особая разновидность антонимии. Рассмотрено функционирование межчастеречных антонимов в афоризмах Р. Доценко.

Ключевые слова: афоризм, антоним, функционирования, текст, часть речи.

Summary

Stanislavova L. L. Antonyms different parts of speech in aphoristic texts.

The article deals with a specific type of antonyms that may function regardless the part of speech they belong to. The usage of these linguistic units in aphorisms of R. Dotsenko is analyzed.

Key words: aphorism, antonym, part of speech, functioning, text.